

SZABADOS GYÖRGY

„Szkítia három tartománya”*

Amit az írásos emlékekről és emlékekből tudni lehet

A magyar történelem kezdeteiről hosszú évszázadokon keresztül kizárólag az írásos emlékek révén lehetett tájékozódni. Azonban a XIX. századtól kezdve újabb tudományágak is részt kértek a kutatásból, mint a régészet, az embertan, a néprajz és a nyelvészet. Noha e tematikai gazdagodás révén a régmúltat egyre több oldalról lehet szemlélteni, ám az általuk megvilágított adatcserepek olyan töredékesen maradtak ránk, hogy sokszor nem is illeszthetőek össze. Ezért az ismeretek gyarapodása mellett is folyamatos vita zajlik akár egy-egy részletkérdésről, akár az egyes tudományágak illetékességi köréről.¹ Ma a régészeté a legdinamikusabban bővülő forráskör, és a leletekből értékes következtetések vonhatók le, de az etnikus értelmezés során óvatosan kell eljárni, hiszen a tárgyi kultúra megváltozása nemcsak egy nép vándorlásával, hanem az anyagi javak elterjedésével is magyarázható. Bár a szellemi műveltség fő hordozója a nyelv, ám hasznunkban csekély, mert összefüggő magyar nyelvemlékek csak az 1000 utáni időkből maradtak fenn; ráadásul egy nép története nem azonos egy nyelv történetével; azért sem, mert a népek életük egy bizonyos szakaszában akár többnyelvűek is lehetnek. (Erre magyar példa is akad).² Mivel az egyes történelmi jelenségek, uralkodók, népek, országok neveit az írott kútfők közvetítik, a múlttól nyerhető tudás összegzése a történész feladata.³ Természetesen a más tudományágak felől érkező ismereteket is figyelembe kell vennie, ám mindenekelőtt saját forrásköre és eszköztára szerint kell haladnia.

Az írásos emlékek mérlegelésekor fontos tudnunk, hogy szerzőiket milyen időbeli távolság választja el az eseményektől, belülről vagy kívülről szemlélték-e írásművük tárgyát, cleve történeti célzattal alkottak-e, avagy más természetű munkáik (útleírások, szónoklatok, tankönyvek) utólag váltak történelmi szempontból fontossá.⁴

A hazai történetírás kezdeteit szintén sok vita övezi. Nemzedékek óta fogalmazódnak meg vélemények arról, hogy mikor keletkezett az első magyar történelem, ugyanis a XIII–XIV. századból fennmaradt krónikáink korábbi írásművek lenyomatát őrzik: utalnak a magyarok cselekedeteiről szóló régi könyvekre, egy-egy eseményt többször és ellentétes felfogásban adnak elő, vagy a cselekmény menetét időrendi visszatekintés akasztja meg. Ezen ismérvek alapján egy elveszett *Ósgeszta* sejlik fel, amelyet talán I.

* A szerző az MTA–HIM–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos főmunkatársa.

¹ Kiinduló irodalom gyanánt I. POHL 1998; SINOR 2005; BRATHER 2006; BÁLINT 2006.

² Megbízható bizánci híradás tudósít arról, hogy a kazároktól elpártolt kabarok a magyarokhoz csatlakoztak és megtanították egymást saját nyelvükre. DAI, 174–175. E híradás érvénye a IX. század derekától számítható, de nem tudni, meddig tartott. Időrendi fogódzót a *Salzburgi Évkönyvek* ama bejegyzése nyújt csak, amelynek értelmében a Keleti Frank Királyság 881-ben két harcot kényszerült vívni Bécs környékén, elsőt a magyarokkal, másodikat a kabarokkal. MGH SS, XXX/2, 742.

³ VÁSÁRY István: *Magyar őstörténet – magyar történelem*. VÁSÁRY 2008, 12–13.

⁴ Ezen módszertani kívánalmak többségét már Katona István tudatosította. KATONA 1778, 1–2.

András (1046–1060) országlásának utolsó éveiben írtak.⁵ A XI–XIII. század folyamán több klerikus vezette tovább a históriát. Ezen alkotói láncolat első önállóan ismeretes, azonosítható szerzőjű munkája, Kézai Simon *Gesta Hungarorum* 1282–1285 körül készüthetett el. Sajnos műve csak kivonatossan jutott korunkra, így a bővebb magyar íráshagyományért XIV. századi krónikaszerkesztésekhez kell fordulnunk, amelyek közül a legismertebb a *Képes Krónika* kódexe. Látszik, hogy a hazai historiográfia fő vonalába tartozó geszták és krónikák időben körülölelik a legkorábbi önálló formában fennmaradt magyar történetet, Béla király Névtelen (Anonymus) Jegyzőjének XIII. század eleji *Gesta Hungarorum*át.⁶

Nincs arról közmegegyezés, hogy az egyes mondák mikor juthattak be az írásbeliség sáncái közé. Néhány esetben az is külön vitatott, hogy melyik monda érkezett a historiográfiai fő vonulatot alkotó geszta/krónikaláncolatba, s melyikük Anonymus tematikailag kissé különc regényes gesztájába. Az időrétegek nem mindig egyértelmű elkülöníthetősége, a szövevényes szövegkapcsolatok miatt a fennmaradt művek kronológiájából korántsem bizonyos az egyes hagyományelemek ősiségi-időbeli viszonya. Magam például a turul-monda elemzése kapcsán jutottam arra a következtetésre, illetve azt a véleményt találtam meggyőzőbbnek, hogy a XIV. századi krónikákból ismert szövegváltozat áll közelebb az eredetühez, és nem Anonymusé másfél évszázaddal korábbról,⁷ vagyis eredethagyományunk írott emlékeit nézve korántsem biztos, hogy a régebben rögzült szöveg archaikusabb. Nyilvánvaló, hogy elbeszélő kútfőink közléseit egyenként kell mérlegre tenni, s az ítéletalkotáskor óvatosságra int az a körülmény, hogy ezek a művek idegen nyelvi (latin) és vallási (keresztény) közegbe emelték az ősmúltat, ilyenformán egy idegen szellemi „szűrő” döntött arról, melyek legyenek a pogány előidők lejegyzésre méltó elemei. Ám mindezt ellenkező irányból szemlélve derülátöbbak lehetünk, mert voltak olyan erős hagyományelemek, amelyek keresztül tudtak hatolni ezen az idegen szellemi szűrőn, ekképp helyet és túlélést biztosítottak maguk számára a pergamenlapokon. További bizakodásra ad okot, hogy az újabb irodalomtörténeti és folklorisztikai kutatás szerint a történeti narratív emlékezet mintegy hét nemzedéket fog át, ami akár két-három évszázadot jelenthet, sőt némely esetben ennél hosszabb időt.⁸ Ebből adódóan a dinasztikus és az etnikus eredethagyomány tekintetében régi gesztáink/krónikáink forrásértéke nagyobb, mint azt a némelykor túl szigorú filológiai kritika vélte.

Addig azonban, amíg a feledtetés és az emlékezet egymással viaskodó erői színre nem léptek historiográfiánkban, a korai magyar történelem (közel) egykorú elbeszélői kizárólag idegen: muszlim, bizánci, szláv, nyugat-európai írástudók voltak, ezért feljegyzésük a külső szemlélő álláspontját, nem ritkán előítéleteit tükrözik, és nyelvi, vallá-

⁵ DOMANOVSKY 1906, 129–130; HORVÁTH 1954, 305–315. Más, egymástól is különböző véleményeket l. pl. HÓMAN 1925a, 86, 105–106; GERICS 1995, 8–22; KRISTÓ 2002, 32; SZOVÁK 2004, 244; THOROCZKAY 2010, 30.

⁶ Az előző jegyzetben idézett irodalmakon kívül l. KRISTÓ 1986; VESZPRÉMY 2004.

⁷ HÓMAN 1925a, 85, 95–97, 103–106; HORVÁTH 1954, 16–17; DÜMMERTH 1971, 415–419; SZENTMÁRTONI SZABÓ 2002, 389–406; SZABADOS 2010. Az ellenkező nézetekhez l. GYÖRFFY 1948, 41; KRISTÓ 2002, 13–15; SZÓCS 2010.

⁸ SUDÁR 2007; HOPPÁL 2014. (Különösen *A mítosz mint emlékezet és Az Attila-mítosz keleti párhuzamai* című tanulmányok. Uo. 7–22, 103–122.) Mindez a régebbi történettudományunkban érvényesült „hagyománybarát” felfogást erősíti, amely hosszabb, nemzedékeken átívelő történelmi emlékezhathárral számol. HÓMAN 1925b, 52; SZABADOS 2011, 330–340.

si/kulturális sokszínűség jellemzi ezeket. Az egyes források rendeltetése (például oknyomozó történet vagy diplomáciai adatgyűjtés) és az ebből fakadó műfaji különbözőség tovább tarkítja a képet.⁹

Ezek a forrástani körülmények határozzák meg a régmúlt megismerhetőségét, s jelölik ki az alábbi gondolatmenet mozgásterének határait.

„Szkítia három tartománya”

Noha a magyarok csak a IX. század első felétől különíthetők el másoktól, ez nem jelenti azt, hogy azelőtt ne léteztek volna. Éppen csak más neveken említettek, sőt valószínű, hogy a rájuk értett nevek (hun, avar, szabir, onogur, turk, stb.) nem mind ugyanarra a „magyar” népre vonatkoztak, hanem egy-egy összetevőjére.¹⁰ A kora-középkori népek kialakulása több szálon futó cselekménymenet volt,¹¹ ekként a különböző hiteles források, ha nem is mindig egyeztethetők össze, de jól megférhetnek egymással. Például a magyar népi önelnevezés alapja egy kutrigrur-hun uralkodó személyneveként bukkan fel bizánci íróknál „Muagerisz” formában, aki 530 körül a Fekete-tenger vidékén élt;¹² ezzel szemben a nép eredetét mitikus nyelven kifejező csodaszarvas-monda keltezhetetlen.

A monda legrégebből ismert változatát Kézai Simon gesztája őrzi. Eszerint Ménrót óriásnak Eneth nevű feleségétől két fia született Perzsia vidékén, Hunor és Magor. A két fiú vadászni indult Meótság [Azovi-tenger] ingoványába, amikor a pusztában egy gímszarvas jelent meg előttük; ők üldözőbe vették, az menekült előlük, míg el nem tűnt. Sokáig keresték, de hiába. Míután bebarangolták a vidéket, úgy találták, hogy alkalmas állatok tartására. Visszatértek apjukhoz, és beleegyezését elnyerve a Meótság ingoványai közé költöztek, hogy ott telepedjenek le. Meótság Perzsiával határos: egy kis gázlótól eltekintve tenger zárja körül; folyói nincsenek, de bővében van fűnek, fának, szárnyasoknak, halaknak és vadaknak. Hunor és Magor öt évig lakott ott. A hatodik évben kimozdultak onnan, és a pusztában Belár fiainak feleségeire és gyermekeire akadtak, akik férjük nélkül maradtak sátraikban. Őket minden ingóságukkal együtt a Meótság ingoványai közé hurcolták. Elfogták az alánok fejedelmének, Dulának két lányát is; egyiket Hunor, másikat Magor vette feleségül. Idővel kezdtek oly hatalmas néppé nőni, hogy a föld nem bírta őket táplálni.¹³

A csodaszarvas-mondáról a néprajztudomány bebizonyította, hogy az eredeti magyar néphagyomány része volt, nem egy klerikus költötte, vagy jegyzetelte ki máshonnan.¹⁴ Ezt két tényezőtől lehet tudni. Egyfelől az egyházi kötetekbe tartozó középkori írástudónak nem volt szokása pogány eredetmítoszokat gyártani, ellenkezőleg; e hagyományelem fontosságát jelzi az, hogy helyet vívott ki magának a krónikák lapjain. Másfelől a sarvasüzés mondája olyan keleti népek ajkán is élt, akiknek nyelvét egyetlen krónikásunk sem ismerhette.

⁹ Kiinduló irodalom gyanánt I. KOVÁCS–VESZPRÉMY 1996; OLAJOS 2003; FARKAS 2014; VESZPRÉMY 2014.

¹⁰ LÁSZLÓ 1978, 10.

¹¹ BÁLINT 2006, 295.

¹² MORAVCSIK 1927, 271.

¹³ SS RER HUNG I, 143–145. V. ö. a *XIV. századi krónikaszerkesztmény* változatával. Uo, 249–252.

¹⁴ BERZE NAGY 1927. V. ö. MÁTÉFFY 2012.

A mitikus „őstörténeti tér” tehát a Kaukázustól északnyugatra elterülő kelet-európai steppe, vagyis írásos hagyományunk nem gyámolítja egy Urál-vidéki őshaza képzetét: más összefüggésben szól a magyarok ottani jelenlétéről. A csodaszarvas-mondát „Szkítia” leírása követi,¹⁵ majd azután ekképp folytatódik a szöveg.

„*A szkíták országa területileg egységes, ám kormányzás tekintetében három tartományra oszlik, úgy mint Bascardiára, Dentiára és Magoriára.*” [kiemelés tőlem – Sz. Gy.]¹⁶

Bascardiában Baskíria ismerhető fel, Magoriát Bendefy László a Kaukázus-vidéki magyarok hazájának tartja, míg Dentia a legnyugatabbi szállásterület;¹⁷ Anonymus a „Dentümogyer” kifejezést használja rá, ami vagy csak Dentiát jelöli, vagy Dentiát és Magoriát együtt.¹⁸

Anonymus vagy a krónikairódalom tükrözi az ősi hagyományt? Mi lehetett mindennek a valóságalapja? Ami az első kérdést illeti: mindkét nézetnek akadt képviselője. Gróf Kuun Géza a hármas tagolás eredetisége mellett foglalt állást: „*A tartományok három részre – Barsacia, Dentia, Mogoria – való felosztása nem másbannon, mint az ősi néphagyományból került a magyar krónikákba. Közülük a két utóbbi egyetlen elnevezéssé egybeszerkesztve Dentumoger formában olvasható Béla király jegyzőjénél.*”¹⁹ Vele szemben Gombocz Zoltán úgy tartja, hogy Anonymusé az elsőség, és harmadik tartományként Bascardia (baskírföld) csak a XIII. századi felfedező utak hatására került be a hazai krónikákba.²⁰ A második kérdést röviden azzal lehetne megválaszolni, hogy ebben a homályos földrajzi leírásban a magyarság elágazó története ismerszik meg, ugyanis a Közép-Európában hont foglaló néprészen kívül keleten még évszázadokig létezett két magyar etnikai közösség. A válasz kifejtéséhez további írott kútfők olvasása szükségeltetik; jóvoltukból értékes információkkal egészül ki krónikáink eredettörténeti vázlata.

Első helyre a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) által szerkesztett, és utólag *De Administrando Imperio* (DAI) címmel ellátott kormányzati munka említése kívánkozik. E forrásunk több régi szállásterületről szól, és a magyarok szétválásáról is tudósít.

¹⁵ Jelen dolgozat nem hivatott arról értekezni, hogy miként alakult a Szkítia-fogalom az ókori és a középkori művelődésben, s mindez miként kapcsolódik legkorábbi historiográfiaiánkhoz. Annyi megjegyzendő, hogy Szkítia leírása nemcsak a krónikáinkban, hanem Anonymusnak a csodaszarvas-mondát nem közlő gesztájában is helyet kapott. SS RER HUNG I, 34–37, 145–146, 252. E téma szakirodalmából l. GOMBOCZ 1917–1920; DEÉR 1930; BENDEFY László: *Anonymus és Kézai Simon mester Scythiája*. BENDEFY 1945, 61–112; KRISTÓ 1970; MELYUKOVA 1990, 97–110; MERRILLS 2005, 115–125; SZABÓ 2014; KOVÁCS 2014.

¹⁶ SS RER HUNG I, 146, 253, II, 15. Megemlítendő, hogy a *XIV. századi krónikaszerkesztmény*beli „Bascardia” a ma ismert Kézai-gesztában „Barsatia”, a *Pozsonyi Krónika* szövegében „Woscardia” formát ölt, „Dencia” (Kézai, *Pozsonyi Krónika*) olykor „Bencia” (*XIV. századi krónikaszerkesztmény*), és hogy *Mogoria* néhol *Magoria*. Mindez azonban itt mellékes, mert noha a szöveg-hagyományozódás kifürkészhetetlen útjain hol az egyik, hol a másik névalak csorbult, de a romlás mértéke egyiket sem tette felismerhetetlenné.

¹⁷ BENDEFY László: *Anonymus és Kézai Simon mester Scythiája*. BENDEFY 1945, 72–73.

¹⁸ SS RER HUNG I, 34.

¹⁹ „*Tripertita regionum divisio: Barsacia, Dentia, Mogoria in chronicis Hungarorum non aliunde, quam ab antiquissimis traditionibus popularibus petita est, quarum regionum duae ultimae nominatae in unam eandemque denominationem confusae forma Dentumoger notarii regis Belae leguntur.*” KUUN 1895, 132–133.

²⁰ GOMBOCZ 1917–1920, 148.

„A türkök [magyarok] népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéből Levedianak neveznek, amely vajdát tulajdonneven Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többi is, vajdának hívták. Ezen a helyen, az imént említett Levedianban folyik a Chidmas folyó, melyet Chingilusnak is neveznek. De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból sabartoi asphaloi-nak [rendíthetetlen szavárdnak avagy erős szabirnak] nevezték... A besenyők pedig, akiket korábban kangarnak neveztek (ugyanis a kangar név náluk a nemes származás és vitézség értelmében volt használatos), ezek hát a kazárok ellen háborút indítván és legyőzvetvén, kénytelenek voltak saját földjüket elhagyni és a türkökére telepedni. Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevéen mostanáig sabartoi asphaloi-nak hívják, s másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelközű nevezetű helyekre... A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely kelet felé Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök mostanáig küldenek ügynököket, és meglátogatják őket, s gyakran hoznak választ tőlük ezeknek.”²¹

Mivel a *DAI* oktatási céllal készült (a császár fia számára állította össze), és nem történelmi oknyomozás végett, ráadásul a különböző korokból származó értesülések nem túl gondosan lettek egybeszerkesztve,²² ezért közléseinek időrendjét sokszor bajos megállapítani. Ez a műfaji tulajdonság köszön vissza esetünkben is: nem tudjuk, mikor élt Levedi, vagyis mikor számolhatunk egy róla elnevezett szállásfölddel és mikorra keltezhető a szétvándorlás. Úgy látszik, mintha a *DAI* fent idézett 38. fejezete nyújtana némi fogódzót, ám ez a fogódzó nagyon is ingatag. A szövegrész másutt ugyanis egy érdekes történetet ad elő. Eszerint a kazár kagán magához kéri Levedit, hogy egy neki engedelmeskedő uralkodóvá emelje, de Levedi elhárítja e „megtiszteltetést”, és maga helyett javasolja vajdatársát, Álmost, akinek fia is van, Árpád. A kagánnak megtetszik ez a felvetés, s a döntést rábízza a magyarokra, akik Árpádot választják fejedelemmé, mondván bölcs, megfontolt és tekintélyesebb saját apjánál.²³ Hanem ez a történet nem állja ki a forráskritika próbáját: több képtelenség terheli. A kagán ötlete kimerül abban, hogy létre kellene hozni egy bábállamot, de a cselekvést rábízza az alávétendő népre, amelyik apa és fia közül a tekintélyesebb (!) fiút választja első fejedelemmé! E jelenség magyarázata az lehet, hogy VII. Konstantin udvarában a korai magyar politikai szerveződés két fokozatáról tudtak, egy valamikori arisztokratikus „elő-állam” és egy újabb monarchikus „steppe-birodalom” meglétéről. És minthogy az átmenetről nem volt épkezláb értesülésük, valódi történelem helyett egy toposszal kötötték össze a két állapotot: itt a *DAI* 29. fejezetéből vett államszervezési modellt hasznosították újra, amelyben a dalmáciai népek „sietnek” ismét bizánci alattvalókká válni, Bíborbanszületett Konstantin nagyapja, I. Basileios (867–886) uralkodásakor.²⁴ Mindezek folyamányaként egyáltalán nem valószínű, hogy Levedi és Álmos kortársak voltak, és ennek gyanúja már korábban is felöltött: Deér József a VIII. század, míg Dümmerth Dezső a VII. század

²¹ *DAI*, 171–175. (Moravcsik Gyula fordítása.) V. ö. *ÁMTBF*. 43–45.

²² MORAVCSIK 1950, 7; KAPITÁNYFY 1997, 38–39.

²³ *DAI*, 170–173.

²⁴ *DAI*, 124–127. Már ez a történet, tudniillik a Dalmáciában érvényesült „államszervezői” hatás megjelenítése sem túl valószínű; e résznél Dimítri Obolensky is torzításra figyelmeztet. OB-OLENSKY 1999, 127–129.

szereplőjének gondolta Levedit.²⁵ Mindkét lehetőség hihető az alábbiak miatt. A *DAI* 38. fejezete egy három évig tartó szoros kazár szövetséget is köt Levedi korához;²⁶ már most ez az időszakasz a Kazár Kaganátus felemelkedésétől, a 630-as évektől,²⁷ az Anonymus szerint 819-ben született Álmos előtti nemzedékgig,²⁸ két évszázadon belül bármikor elképzelhető. És ez a bizonytalanság „keltezi” a *DAI* által rögzített magyar szétválást. Ha e bizánci forrásunk helyesen kapcsolja a nyugati néprész Etelközbe vándorlását Levedihez, akkor erről sem tudunk semmi közelebbit mondani annál, mint hogy a 600-as évek első felétől a 800-as évek elejéig számolhatunk végbemenetelével.

Arról sincs fogalmunk, hogy a nyugatra (előbb Etelközbe, majd a Kárpát-medencébe) és a keletre, Perzsia vidékére (a Kaukázus északi előterébe, a Kuma folyóhoz)²⁹ vándorolt néprész milyen létszamarányt képviselt. Annyi bizonyos, hogy a magyar etnikum mindkét említett fele elég jelentősnek érezte a másikat ahhoz, hogy folyamatos összeköttetést tartson fenn, ami még a X. század közepi Bizáncban is hírértéket képviselt. Az ekkor keletkezett *DAI* ebbéli közlését bátoriaságosabban lehet elhinni, mint az imént ecsetelt „történészkesését”, mert ez az adata a kútfő eredeti rendeltetéséhez híven diplomáciai természetű. E magyar–magyar kapcsolattartás XI–XII. századi fejezeteiről nincs adatunk. A keleten maradtak emlékezete csak az 1230-as években sarkallt cselekvésre közép-európai magyarokat. Ám ekkor a Magyar Királyságból kiinduló út egy másik keleti Magyarországra vezetett.

1237-ben Riccardus domonkos-rendi szerzetes egy bizonyos *Ungaria Magna* dolgáról és rendtársainak viszontagságos útjairól írt jelentést.

„A keresztény Magyarok Történetében azt találták, hogy van egy másik, Nagyobb Magyarország (Ungaria maior), abonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött, hogy lakóhelyet keressen magának, mint hogy földjük a lakók sokaságát eltartani nem tudta. Miután sok országon áthaladtak és pusztítottak, végül elérkeztek arra a földre, melyet most Magyarországnak neveznek, akkor pedig a rómaiak legelőjének mondtak. Ezt választották maguknak lakóhelyül a többi földek közül, meghódítván a népeket, amehelyek akkor itt laktak. Ahol is végül Szent István, első királyuk a keresztény hitre térítette őket; míg az előmagyarok, akikről származtak, hitetlenségben maradtak, mint ahogy ma is pogányok. A domonkos barátok, miután ezeket a Magyarok Történetében megtalálták, megszánták a magyarokat, akikről származtak, hogy mind az ideig hitetlenségben tévelyegnek. Elküldtek hát négy barátot keresésükre, hogy Isten segédelmével megtalálják őket, ahol csak tudják. Annyit tudtak a régiek írásából, hogy keleten lagnak, de hogy hol vannak, nem is sejtették. Az említett szerzetesek, akiket kiküldtek, sok fáradságnak kitéve magukat tengeren és szárazföldön, több mint három esztendeig keresték őket, de az utak sok veszedeleme miatt nem tudtak nyomukra akadni, kivéve közülük egy papot, Ottó nevűt, aki csak úgy utazhatott, hogy kereskedőnek adta ki magát. Ő egy pogány országban talált néhány azon nyelven beszélőt, akik révén megbizonyosodott afelől, hogy mely vidéken lagnak, de tartományukba nem jutott el. Visszatért hát Magyarországra, hogy több barátot vegyen maga mellé, akik vele visszamenne a keresztény hitet hirdessék közöttük. De a sok fáradságban

²⁵ DEÉR 1945–1946, 7–9; DÜMMERTH 1971, 411. V. ö. SZABADOS 2011, 91–113.

²⁶ *DAI*, 170–171.

²⁷ GOLDEN 1990, 264.

²⁸ SS RER HUNG I, 38. Anonymus ezen adata nagyságrendileg mindenképpen helytálló, hiszen Álmosnak 895 körül Árpád fia Levente személyében hadsereg vezetésére alkalmas unokája volt. *DAI*, 176–177.

²⁹ BENDEFY 1942, 22–63, 213–221.

*eltörödvé, visszaérkezése után nyolcadnapra, miután megkeresésük minden útját-módját elmagyarázta, Krisztushoz költözött.*³⁰

A keleti irányból és a tengert érintő útvonalból kitetszik, hogy a tragikus sorsú Ottó testvér a Perzsia-vidéken élő „szabir” magyarok nyomára jutott.³¹ Az ő útmutatása alapján indult el Julianus társaival, de végül egyedül maradván egy másik magyar közösséghez érkezett 1236-ban.

*„Megtalálta pedig őket a nagy Etil folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban, és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak. Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat. Pogányok, akiknek semmi tudomásuk nincs Istenről, de bálványt sem imádnak, hanem úgy élnek, mint az állatok. Földet nem művelnek, lóhúst, farkashúst és efféléket esznek, kancatejet és vért isznak. Lovakban és fegyverekben bővelkednek, és igen bátrak harcban. A régiek hagyományaiból tudják, hogy ezek a magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla.”*³²

Ottó és Julianus útvonalából egyértelműen kitetszik, hogy a „szabir” magyarság nem azonos az Etil (Volga) folyó mellett fekvő Régi Magyarország lakóival. Ottó testvér társaival tengeren és szárazföldön (*per mare, per terras*) haladt, vagyis a Kárpát-medencéből keletre lakó „szabir” magyarok irányába, s nem északra felé, amerre Régi Magyarországot tenger érintése nélkül is el lehetett volna érni. Megfelelő földrajzi ismeretek híján Ottó csupán egy kerülőutat tudott elmagyarázni követőinek; Julianus testvér is a Kaukázus vidéki magyaroktól értesülhetett a Volga-menti magyarokról.³³ Nem véletlen ezért, hogy amikor vissza akart indulni *Ungaria Magna* földjéről, az ottani magyarok „kitanították egy másik útra, amelyen gyorsabban célhoz érhet”,³⁴ és ez a gyorsabb út a mordvinok területén, Oroszországon és Lengyelországon keresztül vezetett haza a közép-európai Magyarországra.

Nem tudni, hogy ez a magyar népegység évszázadokkal korábban hol lakott, csak azt, hogy az 1230-as évekre már a Volga-mentén élt,³⁵ s területüket nem sokkal később Iohannes de Plano Carpini, Benedictus Polonus és Willelmus Rubruk Baskíriával azonosította.³⁶ Erre még később vissza kell térni, most azt a tényt fontos rögzíteni, hogy

³⁰ TATÁRJÁRÁS 117. (Györffy György fordítása.) V. ö. SS RER HUNG II, 535–536.

³¹ BENDEFY László: *Ottó testvér 1231–1234. évi utazása*. BENDEFY 1945, 218–239.

³² TATÁRJÁRÁS 119. (Györffy György fordítása.) V. ö. SS RER HUNG II, 539–540.

³³ Az útvonalat meggyőzően rekonstruálta BENDEFY László: *Ottó testvér 1231–1234. évi utazása*. BENDEFY 1945, 222–236. Ebből egyedül a 895 körüli besenyő támadás és az annak folyamán feltüntetett magyar szétválás gondolatával nem tudok egyetérteni. Nézetem szerint a IX. század végén nem volt magyar–besenyő háború, mivel az idevágó két forrásadatról úgy láttam, hogy nem állja ki a történeti kritika próbáját. SZABADOS 2011, 134–159. Ilyenformán a magyar szétválás csak máskor lehetett, amint azt itt korábban felvettem.

³⁴ SS RER HUNG II, 541.

³⁵ Thury József egyenesen a történeti kritika mellőzéséből született hiedelemnek tartja, hogy a Kárpát-medencét elfoglaló magyarok a Volga és a Káma folyók vidékén lévő ún. Nagy-Magyarországból mint őshazából eredtek volna. THURY 1896, 680. Annak lakói szerinte „a magyarság zömétől elszakadva valami okból felköltöztek, vagy felszorítottak arra az északi tájra.” Uo. 909. E gondolatának mérlegelése egy másik tanulmány tárgya lehetne, itt mindenesetre annyi jegyezhető meg, hogy okfejtése egybevág a csodaszarvas-monda földrajzi szemléletével.

³⁶ GOMBOCZ 1923–1927, 16–19.

amint a Kaukázus-vidéki, úgy a baskíriai magyarok létszámát sem tudhatjuk. A Julianus első útjáról írt jelentés arra is utal, hogy *Ungaria Magna* komoly haderővel rendelkezett.

„*A tatár nép szomszédos velük, de ezek a tatárok, harcba bocsátkozva velük, nem tudták őket háborúban legyőzni, sőt az első csatában vereséget szenvedtek. Ezért barátokká és fegyvertársakká fogadták őket, úgyhogy együttesen tizenöt tartományt teljesen elpusztítottak.*”³⁷

E katonai erő társadalmi fedezetét csak egy jelentős lélekszámú népesség biztosíthatta, ezért földjüket helyénvalóan minősítette országgként – Régi Magyarország – a keresztény Magyarország utazója, de ennél többet nem állíthatunk, a három magyar etnikai egység egymáshoz viszonyított létszámarányát pedig még becslés szintjén sem érdemes latolgatnunk. Arra sincs forrásadatunk, hogy mikor és hol váltak le a Baskíriában fellelt magyarok ősei. Azt legalább egy óvatos valószínűsítés erejéig felvethetjük, hogy előbb a „baskíriaiak” elcitol különült el az a néptömb, amely később újra kettéválva a Kaukázus előterébe és Etelközbe vonult. Ez a korábbi szétválás pedig oly régen eshetett, hogy nem jutott a *DAI* alkotóinak tudomására – avagy szemükben nem képviselt lejegyzésre méltó hírértéket? – a X. század közepén; mindenesetre ez a találgatás is pusztán egy hallgatásból táplálkozó érvelés.

Annál feltűnőbb, hogy több évszázadnyi különélés után a Kárpát-medencei magyar Ottó és Julianus gond nélkül megértette a Kaukázus-vidéki „szabír”, utóbbi a Volgamenti „baskír” magyarokat, ami nyelvünk tartósságának jele. Az pedig, hogy *Ungaria Magna* népe a régiek hagyományából emlékezett vércik elszakadására, annyit bizonyít, hogy ez a tartós nemzedékközi emlékezet, ez a figyelemre méltó erejű etnikai tudat a baskíriai magyarságot is jellemezte. A XIII. század első harmadában tehát három egymástól elkülönült területen éltek magyarok (sőt, a két keleti Magyarország sorsa tovább is nyomon követhető).³⁸

Bascardia útja a magyar történeti hagyományba(n)

Visszaulva az előző alfejezetben érintett kérdésre, látszik, hogy e három „tartomány” közül Bascardia „feltűnése” felől megoszlanak a vélemények. Bascardia lehetséges historiográfiai újjára kívánok összpontosítani, ezért nem feladatom és nem is illetékességem a baskír–magyar kapcsolat etnikai és/vagy nyelvi vonatkozásait taglálni.³⁹

A XIII. század írott emlékei az alábbi időrendben sorakoznak fel előttünk. Az 1200-as évek elején Anonymus *Gesta Hungarorum*ában Szkitiát magyarul *Dentumogernek* határozza meg,⁴⁰ Bascardia/Baskíria említése nélkül. 1237-ben készítette el Riccardus a Julianus testvér első útjáról szóló jelentést; még ez évben Julianus másodszor is elindult keletre, de erről már maga írt beszámolót (1237/1238): mindkét mű *Ungaria Magna* vagy *Ungaria Maior* néven tünteti fel Régi Magyarországot.⁴¹ Iohannes de Plano Carpini ferences testvér a „tatárokhoz és más keleti népekhez” küldött követként (1245–1247) *Ystoria Mongalorum quos nos Tartaros appellamus* címmel összegezte tapasztalatait. Szá-

³⁷ TATÁRJÁRÁS 119. (Györffy György fordítása.) V. ö. SS RER HUNG II, 541.

³⁸ BENDEFY 1942, 13–289. Újabbán I. VÁSÁRY István: *Julianus magyarjai a mongol kor után: mozarok és miserek (meiszerok) a Közép-Volga vidékén.* VÁSÁRY 2008, 37–72.

³⁹ Ehhez I. VÁSÁRY István: *A baskír–magyar kérdés nyelvi vetületben.* VÁSÁRY 2008, 89–110; ZSIDAI 2015, 232.

⁴⁰ SS RER HUNG I, 34.

⁴¹ SS RER HUNG II, 535–542, 716–720. (különösen uo. 535, 717.)

munkra az fontos, hogy az „*ad aquilonem adhuc contra Baschart id est Hungariam magnam*” leírás először azonosítja Baskíriát Régi Magyarországgal. Benedictus Polonus – Plano Carpini rendtársa és tolmácsa – újtjáról is készült jelentés 1247-ben, benne a „*Bascardos, qui sunt antiqui Ungari*” megelégedéssel. Kevés idő múltán egy harmadik Szent Ferenc-rendi szerzetes, Willelmus de Rubruk küldetett a mongol kánhoz. Beszámolója a „*Pascatu, que est maior Hungaria*” kitételrel az országot, az „*Ideoma Pascatur et Ungariorum idem est*” közlés pedig népének nyelvét határozza meg 1255-ben.⁴² Kézai Simon *Gesta Hungarorum*a (1282–1285 k.) a legkorábbi ismert magyar történet, amelyik – igaz, ma már a romlott „Barsatia” alakban – feltünteti Baskíria nevét.⁴³

Gombocz Zoltán a fentiek figyelembe vételével rekonstruálta Bascardia tartományának historiográfiánkba történt „beáramlását”. Felfigyelt arra, hogy Julianus egyik újtjáról készült beszámolója sem nevezi meg Baskíriát, ennél fogva nem is azonosítja Régi Magyarországgal; ez a ferences utazók újítása. Hangsúlyozza, hogy sem Carpini, sem Rubruk nem járt *Ungaria Magna* tájékán, értesüléseiket ezért csak másodkézből vehették. Mint mondja,

„*voltaképpen csak regisztrálják azt a nézetet, amely a XIII. század közepén, az arab tudós hagyomány hatása alatt, a magyar-baskír azonosságról egész Kelet-Európában el volt terjedve, nyilván azokban a mongol kháni udvarokban is, ahol a követek megfordultak.*” A krónikás hármasság így nem a hazai hagyomány lenyomata, „*hanem az új tartomány beiktatásában már a Carpini és Rubruk nyomán keletkezett európai, nyugati hagyomány hatását kell látnunk.*”⁴⁴

Gombocz okfejtése kétségkívül kidolgozottabb, mint a hármas tagolás ősiségét valló gróf Kuun Gézáé, de több kételyt vet fel. Egyfelől hiányzik annak bizonyítása, hogy e három ferences tudósítása ilyen hamar eljutott volna a magyar krónikásokhoz. Másfelől túlbonyolítja a híráramlás útvonalt: adott egy Kelet-Európa-szerzte elterjedt „arab tudós hagyomány” arról, hogy a magyarok és a baskírok azonosak; ezt az értesülést Szent Ferenc-rendi szerzetesek elviszik Nyugat-Európába, hogy onnan megint kissé keletnek kerüljön, és egy közép-európai magyar krónika pergamenlapjaira érkezzen. Kézenfekvőbb lenne ezt a *kelet-európai* muszlim értesülést azon *kelet-európai* magyaroktól eredeztetni, akiknek egy része Közép-Európába költözött. Még időbeli akadály is sincs ennek, hiszen Álmos népe a IX. század második felében foglalta el a Kárpát-medencét,⁴⁵ és a baskír–magyar azonosítás már al-Isztahrinál feltűnt a X. század első felében.

„*A basgirt fajtája kétféle: az egyik a guzzija után Bulgár háta mögött lakik... a basgirt másik fajtája a bağanäk-keal (a besenyőkkel) határos.*”⁴⁶

⁴² SF I, 73, 138, 181, 218–219. V. ö. GOMBOCZ 1923–1927, 16–19.

⁴³ SS RER HUNG I, 146.

⁴⁴ GOMBOCZ 1923–1927, 31.

⁴⁵ Nemrég SZÓKE Béla Miklós gondolta újra a magyar honfoglalás kronológiáját, s jutott arra a következtetésre, hogy az egy, a IX. század közepétől 895/896-ig húzódó eseménysor volt. SZÓKE 2014, 36–38. Nagy jelentőségű újítása hadtörténet szempontból kellően megalapozottnak tartandó. SZABADOS 2015, 128–130.

⁴⁶ MÍSN FI, I/2, 31. Ezt az azonosítást látszik megerősíteni a szintén X. század első felében alkotó al-Maszúdi, aki szerint a „*kazárok s az alánok szomszédságában, köztük s a Nyugat között elterülő vidékeken négy török nemzet van... első nemzetiség neve y. ğ.ni. Ezzel egy másik nép szomszédos, amelyet úgy hívnak, hogy bağgürd; ennek közelében más nép lakik, amelynek neve bağanäk – ez e népek közül a legutóbbi – végül ez utóbbi szomszédságában megint más nemzet lakik, amelyet úgy neveznek: nükarda.*” Uo, 182–183. (Kmoskó Mihály fordításai.) Al-Maszúdi ezen közlését szokás úgy értelmezni, hogy itt

Az iráni születésű író a muszlim földrajzi irodalom egyik iskolateremtőjének, al-Balhinak a munkáját dolgozta át, aki viszont 850 körül született Khoraszánban.⁴⁷ Ilyenformán a magyarok dokumentálható baskír elnevezése valóban nagy régiségre megy vissza. Ám ha a honfoglalás korának etelközi, majd Kárpát-medencei magyarjai valamilyen oknál fogva mégsem tudták volna, mily néven (is) nevezik őket a velük korosztályos muszlim írástudók, évszázadok múltán akadt egy arab szerző, akitől ezt az értesülést be lehetett szerezni.

„Básgirdba indultam, amely negyven nap járásnyira délre fekszik a szlávok országától... megérkeztem Unkúrijjába, ahol egy básgird nevű nép él. Ők voltak az elsők, akik a törökök országa felől behatoltak Frankföldre. Bátor emberek, megszámlálhatatlanul sokan vannak. Országuk, melyet Unkúrijjának hívnak, 78 városból áll... A básgird király gyakran pusztítja a bizánci területeket.”⁴⁸

Abu-Hámid al-Garnáti szólt e szavakkal a Kárpát-medencei Magyar Királyságról és népéről. A hispániai arab utazó 1150 és 1153 között élt itt, de előtte Bagdadban, a volgai Bulgáriában,⁴⁹ Oroszországban, az Aral-tó és a Kaszpi-tenger térségében is időzött.⁵⁰ Magyarországi tartózkodása II. Géza király (1141–1162) idejére esik, aki 1149 és 1155 között ténylegesen háborúban állt Bizánccal.⁵¹

Előttünk fekszik ezzel az írásos emlékek tágabb köre, amely térben és időben kijelöli azt a műveltség-mezőt, ahonnan Bascardia beérkezhetett a magyar történeti hagyományba. Al-Isztahri legalább egy évszázaddal a magyar *Ószeszta* keletkezése előtt baskír névvel illette a magyarokat. Nyilvánvaló, hogy a latinul alkotó Árpád-kori klerikus nem a muszlim földrajzi irodalomból jegyzetelte ki Baskiria nevét, hanem a szóhagyományból vehette (ahonnan maga al-Isztahri vagy al-Balhi nyerhette ebbéli értesülését). Viszszautalva a dolgozat elején említett irodalomtörténeti és folklorisztikai kutatások eredményeire egyértelmű, hogy a nemzedékközi emlékezet – epikus hagyomány – gond nélkül áthidalhatta a honfoglalás-kortól a legkorábbi magyar gesztáig ívelő évszázadokat. Ha abbéli feltételezésem helytálló, amelynek értelmében a magyarság baskír jelölője – s annál fogva Bascardia – a XI. század előtti szóhagyomány része lehetett, akkor a fenti jelenség fontos adalék ahhoz, hogy a Kárpát-medencei magyarok kollektív emlékezete sok emberöltő mélységébe tudott világítani. Ám ha mégsem így történt, akkor is számításba kell vennünk azt a tényt, hogy a baskír–magyar azonosítás a világlátott Abu-Hámid al-Garnáti személyében úgyszólván „házhoz jött” az 1150-es évek közép-európai Magyar Királyságába. II. Géza és legidősebb fia, III. István (1162–1172) ország-

voltaképpen négy helyett csak két népről van szó, mert a besenyők és a magyarok két-két néven jelennek meg, MEH, 98. Kmoskó azonban úgy véli, hogy ez az elmélet erős fenntartásokkal kezelendő. MÍSN FI, 1/2, 183.

⁴⁷ AHMAD 2000, 218. V. ö. DUNLOP 1986; MIQUEL 1997.

⁴⁸ ABU-HÁMID AL-GARNÁTI 55–59. (Iványi Tamás fordítása.)

⁴⁹ Megjegyzendő, hogy a volgai Bulgária a volgai Magyarország mellett feküdt. SS RER HUNG II, 539. Lokalizációját térképpel l. BENDEFY László: *Ottó testvér 1231–1234. évi utazása*. BENDEFY 1945, 229–234.

⁵⁰ Életéről és forrásértékéről l. O. G. BOLSAKOV – A. L. MONGAJT: *Előszó*. ABU-HÁMID AL-GARNÁTI 11–28.

⁵¹ MAKK 1996, 188–190; B. SZABÓ 2013, 117–130.

lásakor pedig kimutathatóan készültek gesztafolytatások,⁵² így Bascardia emlékezete a XII. század közepén is bejuthatott historiográfiánkba. Ennek látszólag ellentmond, hogy Anonymusnál az 1200-as évek elején még nincs, Kézainál viszont 1285-re már ott van Bascardia, ám ez az ellenvetés oka fogyottá válik, ha az Anonymus-féle *Gesta Hungarorum* eredeti rendeltetését röviden felidézzük. Béla király jegyzője ugyanis egy monarchikus-arisztokratikus irányultságú gesztát írt, Magyarország királyainak és nemesi- nek származásáról, a Szkítiából való kijövetelről. Elitista szemléletébe nemhogy az etnikus őstörténet nem fért bele, de még azt is méltatlannak tartotta, hogy Magyarország igen nemes nemzete „népi adatközlők” révén – csalfa paraszti történetekből, énekmondók fecsegő énekeiből – ismerje meg ősmúltját és hősi cselekedeteit.⁵³ Jellemző, hogy a csodaszarvas-mondát sem közli: Anonymust csak a dinasztia és a (nemesi) *nemzet* eredete érdekelte, a *nép* őstörténetével nem foglalkozott. Szkítia-Dentümgöyér is lakói vitézségén túl a Kárpát-medencei honfoglalás kiinduló területeként volt fontos számára; hogy aztán az ő Szkítiája hány tartományra tagolódott, kettőre-e vagy háromra, ennek felmondását igazából számon sem kérhetjük rajta. Vele ellentétben Kézai Simon a csodaszarvas-monda közlésén kívül az „egy apától és egy anyától” származó magyarok társadalmi különbségének indoklásával, valamint a „tisza Magyarország” száznegyven nemzetségének és a jövevények elkülönítésével élénk etnikus érdeklődést tanúsított.⁵⁴ Ebbe az írói szándékba jól beleillik annak rögzítése, hogy a „a szkíták országa területileg egységes, ám kormányzás tekintetében három tartományra oszlik, úgy mint Bascardiára, Dentiára és Magoriára.”⁵⁵

Emlékezetbe idézve korai historiográfiánk azon ismervét, hogy a fő vonalat képező geszták és krónikák írása és folytatása időben körülöleli Anonymus etnikus őshagyománytól idegenkedő művét; látva azt, hogy a „Bascardia–Dentia–Magoria” hármasságnak történelmi valóságmagja van, hiszen sokáig három Magyarország létezett: a hazai és a külhoni forrásokat együtt tekintve gróf Kuun Géza véleménye tűnik meggyőzőbbnek számomra. „Szkítia három tartománya” már egy I. András-kori *Ósgeszta* (esetleg Abu-Hámid al-Garnáti hatására egy XII. század közepi gesztafolytatás) lapjaira is feljuthatott a szóhagyományból, s megkezdhette bűvópatakszerű útját a latin nyelvű magyar történetírásban, hogy Kézainál és XIV. századi követőinél napvilágra bukkanjon – immár homályosult értelemmel és csorbult névalakokkal. S hogy miért nincs nyoma Julianus egyik beszámolójában sem Bascardia és Hungaria Magna kézenfekvő azonosításának? Nem tudott róla? Nem látta szükségét hangsúlyozni? Jelenlegi ismereteink alapján erre nem válaszolhatunk. Igen nagyon keveset tudhatunk arról, hogy mit tudott Julianus: az első, sikeres útjáról írott jelentést eleve nem is ő, hanem rendtársa jegyezte le. Annyi bizonyos, hogy Julianus testvér az egyetlen névről ismert magyar, aki személyesen tapasztalhatta meg a három egyidejű Magyarország valóságát: az egyikből útra kelt, a másikat megcélozta és annak közelében járt, a harmadikba eljutott.

⁵² HÓMAN 1925a, 69–72; HORVÁTH 1954, 270–288; KRISTÓ 1986, 491–495; SZOVÁK 2004, 248–249.

⁵³ SS RER HUNG I, 33–34.

⁵⁴ SS RER HUNG I, 146–148, 187–192.

⁵⁵ SS RER HUNG I, 146, 253, II, 15.

Felhasznált források és szakirodalom

FORRÁSOK

- ABU-HÁMID AL-GARNÁTI *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153.* Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Budapest, 1985.
- DAI *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása.* A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. (reprint)
- MÍSN FI I/2. Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/2.* Budapest, 2000.
- MEH *A magyarok elődeiről és a bonfoglalásról.* Szerk. Györffy György. Budapest, 2002³.
- MGH SS XXX/2 *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum.* Tomi XXX. Pars II. Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Lipsiae, 1934.
- ÁMTBF *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Szerk. Moravcsik Gyula. Budapest, 1984.
- SS RER HUNG *Scriptores Rerum Hungaricarum I–II.* Szerk. Emericus Szentpétery. Budapestini, 1999. (reprint)
- TATÁRJÁRÁS *Tatárjárás.* Szerk. Nagy Balázs. Budapest, 2003.
- SF I *Sinica Franciscana Volumen I. Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV.* Collegit, ad fidem codicum redigit et adnotavit P. Anastasius van den Wyngaert O. F. M. Firenze, 1929.

SZAKIRODALOM

- AHMAD 2000 Ahmad, Sayyid Maqbul: *Geodesy, geology and mineralogy. Geography and cartography.* In: *History of civilizations of Central Asia. Volume IV. The Age of achievement: A. D. 750 to the end of the fifteenth century. Part two. The achievements.* Szerk. Clifford Edmund Bosworth, Muhammad Seyfeydinovich Asimov. [h. n.] 2000. 205–221.
- BÁLINT 2006 Bálint Csanád: *Az ethnosz a korai középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai.) Századok 140 (2006) 277–347.*
- BENDEFY 1942 Bendefy László: *A magyarság kaukázusi ősbazája (Gyeretyán országa).* Budapest, 1942.
- BENDEFY 1945 Bendefy László: *A magyarság és Középkelet.* Budapest, 1945.

- BERZE NAGY 1927 Berze Nagy János: A csodaszarvas mondája. *Ethnographia* 38 (1927) 65–80, 145–164.
- BRATHER 2006 Brather, Sebastian: „Etnikai értelmezés” és struktúratörténeti magyarázat a régészetben. *Korall (Nemzetépítés és régészet)* 7 (2006/24–25) 23–72.
- B. SZABÓ 2013 B. Szabó János: *Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11–12. században*. Budapest, 2013.
- DEÉR 1930 Deér József: Szkítia leírása a Gesta Ungarorumban. *Magyar Könyvszemle* 37 (1930) 243–263.
- DEÉR 1945–1946 Deér József: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. *Századok* 79–80 (1945–1946) 1–20.
- DOMANOVSKY 1906 Domanovszky Sándor: *Kézai Simon mester krónikája*. Budapest, 1906.
- DUNLOP 1986 Dunlop, Douglas Morton: Al-Balkhī. In: *The Encyclopaedia of Islam. New edition. Volume I. A–B*. Szerk. Hamilton Alexander Rosskeen Gibb et al. Leiden, 1986. 1003.
- DÜMMERTH 1971 Dümmerth Dezső: Álmos fejedelem mítosza és valósága. *Filológiai Közlöny* 17 (1971) 404–430.
- FARKAS 2014 Farkas Zoltán: A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk. Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna. Budapest, 2014. 267–271.
- GOLDEN 1990 Golden, Peter B.: The peoples of the south Russian steppes. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Szerk. Denis Sinor. Cambridge, 1990. 256–284.
- GERICS 1995 Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, 1995.
- GOMBOCZ 1917–1920 Gombocz Zoltán: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány I. *Nyelvtudományi Közlemények* 45 (1917–1920) 129–194.
- GOMBOCZ 1923–1927 Gombocz Zoltán: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány II–III. *Nyelvtudományi Közlemények* 46 (1923–1927) 1–33., 168–193.
- GYÖRFFY 1948 Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Budapest, 1948.
- HÓMAN 1925a Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Budapest, 1925.
- HÓMAN 1925b Hóman Bálint: *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*. Budapest, 1925.
- HOPPÁL 2014 Hoppál Mihály: *Mítosz és emlékezet*. Budapest, 2014.

- HORVÁTH 1954 ifj. Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954.
- KAPITÁNYFY 1997 Kapitánffy István: Bíborbanszületett Konstantin császár a magyarokról. In: *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*. Szerk. Bordás Győző. Újvidék, 1997. 38–43.
- KATONA 1778 Katona, Stephanus: *Historia Critica Primorum Hungariae Ducum. Ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata*. Pestini, 1778.
- KOVÁCS 2014 Kovács Kitti: A Maeotis ingoványai. Történeti-földrajzi vizsgálat antik és középkori szerzők, valamint korai térképek alapján. *Belvedere Meridionale* 25 (2014/3) 7–21.
- KOVÁCS–VESZPRÉMY 1996 *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk. Kovács László, Veszprémy László. Budapest, 1996.
- KRISTÓ 1970 Kristó Gyula: Az Exordia Scythica, Regino és a magyar krónikák. *Filológiai Közlemény* 16 (1970) 106–115.
- KRISTÓ 1986 Kristó Gyula: A Képes Krónika szerzője és szövege. *Képes Krónika*. Fordította: Bellus Ibolya. Budapest, 1986, 459–516.
- KRISTÓ 2002 Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest, 2002.
- KUUN 1895 *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*. Scripsit Comes Géza Kuun. Vol. II. Claudiopoli, 1895.
- LÁSZLÓ 1978 László Gyula: *A „kettős honfoglalás”*. Budapest, 1978.
- MAKK 1996 Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1996.
- MÁTÉFFY 2012 Mátéffy, Atila: The Hind as the Ancestress, Ergo Virgin Mary — Comparative Study About the Common Origin Myth of the Hun and Hungarian People. *Sociology Study* 19 (2012) 941–962.
- MELYUKOVA 1990 Melyukova, Anna Ivanovna: The Scythians and Sarmatians. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Szerk. Denis Sinor. Cambridge, 1990. 97–117.
- MERRILLS 2005 Merrills, Andrew H.: *History and Geography in Late Antiquity*. Cambridge, 2005.
- MIQUEL 1997 Miquel, André: Al-Istakhrī. In: *The Encyclopaedia of Islam. New edition. Volume IV. Iran–Kha*. Szerk. Emeri Van Donzel, et al. Leiden, 1997. 222–223.
- MORAVCSIK 1927 Moravcsik Gyula: Muagerisz király. *Magyar Nyelv* 23 (1927) 258–271.

- MORAVCSIK 1950 Moravcsik Gyula: Előszó. *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. (reprint) 3–14.
- OBOLENSKY 1999 Obolensky, Dimitri: *A Bizánci Nemzetközösség*. Budapest, 1999.
- OLAJOS 2003 Olajos Teréz: Előszó. *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. (reprint) V–XX.
- POHL 1998 Pohl, Walter: Telling the difference: Signs of ethnic identity. In: *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300–800*. Szerk. Walter Pohl, Helmut Reimitz. Leiden–Boston–Köln, 1998. 17–69.
- SUDÁR 2007 Sudár Balázs: Ádil szultán és az igricek „csácsogó” éneke. Egy nogáj epikus ének történeti háttéréről. In: *Folklor és történelem*. Szerk. Szemerkenyi Ágnes. Budapest, 2007. 241–267.
- SZABADOS 2010 Szabados György: Ünődbeli asszony. A turulmonda újraértelmezésének két ellenpróbája. In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Csörsz Rumén István. Budapest, 2010. 23–34.
- SZABADOS 2011 Szabados György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól*. Szeged, 2011.
- SZABADOS 2015 Szabados György: Avar–magyar találkozó. Helyszín, időpont? In: *... in nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Balogh Csilla, Petkes Zsolt, Sudár Balázs, Zsidai Zsuzsanna. Budapest–Kecskemét, 2015. 121–141.
- SZABÓ 2014 Szabó Pál: Hol is van Szkítia? Egy földrajzi fogalom történeti topográfiai változásairól. *Belvedere Meridionale* 25 (2014/3) 22–48.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ 2002 Szentmártoni Szabó Géza: „Álmomban azt látám” Pünkösöd hava és a szerelmi álmok. In: *Amor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Budapest, 2002. 389–406.
- SZOVÁK 2004 Szovák Kornél: Utószó. *Képes Krónika*. Fordította: Bollók János. Budapest, 2004. 233–256.

- SZÓCS 2010 Szócs Tibor: A turul-monda szövegkapcsolatai a középkori írásos hagyományunkban. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6.* Szerk. G. Tóth Péter, Szabó Pál. Szeged, 2010. 249–259.
- SZÓKE 2014 Szóke Béla Miklós: A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* Szerk. Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna Budapest, 2014, 31–42.
- THOROCZKAY 2010 Thoroczkay Gábor: A magyar krónikairodalom kezdeteiről. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004).* Szerk. Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs, 2010. 23–31.
- THÚRY 1896 Thúry József: A magyarok eredete, őshazája és vándorlása. *Századok* 30 (1896) 677–692, 778–803., 880–917.
- VÁSÁRY 2008 Vásáry István: *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek.* Budapest, 2008.
- VESZPRÉMY 2004 Veszprémy László: Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. *Századok* 138 (2004) 325–347.
- VESZPRÉMY 2014 Veszprémy László: Az 1000 előtti Pannóniára és magyarokra vonatkozó latin nyelvű források. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* Szerk. Sudár Balázs, Szentpéteri József, Petkes Zsolt, Lezsák Gabriella, Zsidai Zsuzsanna Budapest, 2014. 273–288.
- ZSIDAI 2015 Zsidai Zsuzsanna: Al-Idrīsī a baskírokról – Adalék a „baskír-kérdés” arab forrásaihoz. In: *... in nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére.* Szerk. Balogh Csilla, Petkes Zsolt, Sudár Balázs, Zsidai Zsuzsanna Budapest–Kecskemét, 2015. 231–242.

Abstract

„Three kingdoms of Scythia”

The earliest sources are the chronicles written and composed in the 13th–14th centuries which contain the authentic origin-myth of the Hungarians. The myth of the miracle stag appoints the mythical space of ethnogenesis in the Eastern European steppe: this space can be located on the north-eastern region of the Black Sea and the north-western foreground of Caucasus. After the myth and location of Scythia there can be found an enigmatic description. „In fact the Scythian realm has a single border, but administratively it is divided into three kingdoms, namely Bascardia, Dencia and Magoria.” Comparing this with the *Gesta Hungarorum* written by Anonymous Notary of King Bela there can be read another tradition: Scythia equal with Dentumoger. Was the name Dentumoger composed from Dencia and Magoria with omission of Bascardia or Dentumoger was divided into Dencia and Magoria and later completed with Bascardia? In the first case the chronicles are keeping the real ancient tradition, otherwise the Anonymous Notary’s version could be the original one. Although his *Gesta Hungarorum* was written earlier (ca. 1210) than the chronicles, but the texts from the 13th–14th centuries are containing gestas or chronicles from the 11th–12th centuries, too. Thus we can not be sure when got the elements of the oral tradition into the historiography. The first opinion which states the primordially of the chronicles with „Bascardia–Dencia–Magoria” tradition was represented by count Géza Kuun. On the contrary Zoltán Gombocz asserted that Dentumoger has priority and Bascardia was inserted into the Hungarian chronicles only after those geographical discoveries which defined Ungaria Magna (Elder Hungary of the Volga-region) as Baskiria. In fact, before the 1240s there were three land which can be called Hungary. On the one hand the Central European Hungarian Kingdom of course, but on the other hand two eastern Hungaries: the first one in the Caucasian region, the other one is alongside the River Volga called Ungaria Magna and it was found by predicant friar Julian in 1236. Later it was identified as Baskiria by Franciscan friars, but the idea of Hungarian–Baskirian identification appeared in the works of Muslim authors much more earlier: first by Al-Istakhri in the first part of the 10th century. It is remarkable that Abu-Hamid al-Garnati who lived in the Central European Hungarian Kingdom between 1150–1153 regarded its king and nation as Baskir. All of these circumstances make probable that count Géza Kuun has right and therefore in the „three kingdoms of Sythia” can be revealed the original tradition.